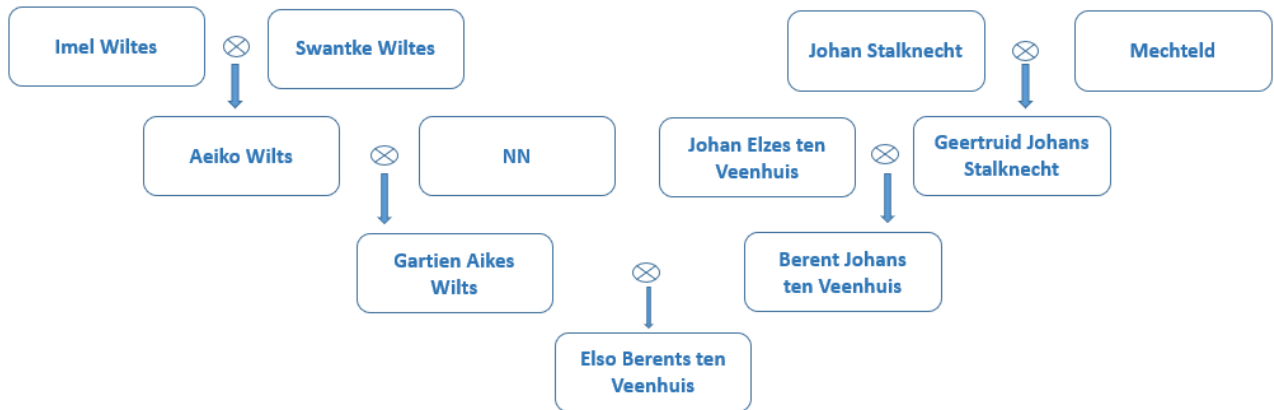

Swantke Wiltes, heks

Albert van der Kaap

Als historicus had ik uiteraard weet van heksen en heksenprocessen, maar ik had nooit kunnen bedenken dat een van mijn eigen voorouders er ook een was, niet in figuurlijke, maar in letterlijke zin. Althans, dat vonden tijdgenoten en zij werd als zodanig voor het gerecht gesleept, veroordeeld en ter dood gebracht op de brandstapel.

Wie was deze Swantke Wilts en hoe verliep de rechtszaak tegen haar?

Heksenvervolgingen

De massale heksenvervolgingen vonden vooral plaats in de 16de en de 17de eeuw. Het hoogtepunt lag tussen 1560 en 1630. In die periode belandden vele tienduizenden mensen (vooral vrouwen) op de brandstapel. In de Nederlanden lag het eerste hoogtepunt tijdens de regering van aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1629). In Bamberg (Zuid-Duitsland) werden tussen 1625 en 1630 niet minder dan zeshonderd heksen verbrand. De zgn. 'heksenwaan' is dus een post middeleeuws verschijnsel. Er is geen sprake van systematische heksenvervolgingen in de middeleeuwen. Er is een groot verschil tussen het simpele geloof in heksen en de latere heksenwaan, die tot vervolgingen leidde.

Het middeleeuwse geloof in heksen

Dit neemt niet weg dat er in de middeleeuwen wel sprake was van een geloof in heksen. Blijkbaar beantwoordde dit heksengeloof aan een primitieve magische behoefte bij de mensen. Waaruit bestond het middeleeuwse geloof in heksen dan? In de ogen van de middeleeuwers waren heksen mensen die konden toveren en die zich daarbij richtten op de gezondheid en de vruchtbaarheid van alles wat leefde, van mensen, dieren en gewassen. En dat gebeurde soms ten goede, maar meestal ten kwade.

Heksen konden ook vliegen (op een bezem of op een bok), zichzelf onzichtbaar maken of in een dier veranderen enz. Maar van vervolgingen was geen sprake: het was een vorm van tovenarij. De bevolking was vertrouwd met toverpraktijken. Magische krachten bestonden nu eenmaal, bv. bij alchemisten en genezers en tovenaars. Een hekst werd beschouwd als een toverkol. Er werd wel een

onderscheid gemaakt tussen witte en zwarte magie. Witte magie stond ten dienste van de mens, zwarte magie werd gebruikt om schade te berokkenen. Witte heksen stonden in aanzien, maar zwarte heksen waren een plaag: Ze konden stormen veroorzaken, de oogst doen mislukken en ervoor zorgen dat de koeien geen melk meer gaven.

De houding van de kerk

Aanvankelijk is er een milde benadering van het verschijnsel hekserij: heksen bestaan niet en wie erin gelooft is bijgelovig. En bovendien: Wie een zogenaamde heks verbrandt, verdient de doodstraf. Maar vanaf de 13de eeuw ontstaat er een angst voor de duivel en zijn aanvallen op ons zielenheil. Dat had te maken met de opkomst van ketterijen. Er waren ketterse groeperingen die de duivel zouden aanbidden en hem hielpen om de wereld te beheersen. Kettters werden beschouwd als handlangers van de duivel. Om de ketterij te bestrijden werd in de 13de eeuw de inquisitie ingesteld als een permanent orgaan onder pauselijke controle, een soort kerkelijke rechtbank. Personen die schuldig werden bevonden aan ketterij werden door de inquisitie aan de wereldlijke macht overgeleverd voor de voltrekking van het vonnis. Dat was meestal de dood op de brandstapel.

Heksenvervolgingen vanaf ca. 1500

De inquisitie stuitte bij het zoeken naar kettters ook op mensen die magie bedreven, vaak oude vrouwen die kwaaltjes konden genezen. De kerkelijke autoriteiten legde deze volksmagie uit als duivelswerk. In hun ogen kon er van tovenarij geen sprake zijn zonder de betrokkenheid van de duivel. Wat vroeger beschouwd werd als bijgeloof, werd nu gezien als een vorm van ketterij, een door de duivel geïnspireerde beweging tegen de Kerk.

De begrippen ketter en heks begonnen door elkaar te lopen: een heks was een mens (man of vrouw) die zich vrijwillig in dienst stelde van de duivel (duivelsaanbidding). De systematische heksenvervolgingen ontwikkelden zich in de tweede helft van de 15de eeuw als gevolg van de Bul van Paus Innocentius VIII om hekserij en demonische activiteiten harder aan te pakken (1484) en de publicatie van de Heksenhamer in 1486. ¹De beschuldiging van duivelsaanbidding kwam nu centraal te staan.

De bul van de paus gaf aan de dominicaanse inquisiteur, Heinrich Kramer, toestemming om de hekserij aan te pakken. Met dit mandaat in de hand schreef hij in 1485-86 de Heksenhamer (*Malleus Maleficarum* of 'hamer voor de boosdoeneressen'): Een beschrijving van wat als hekserij beschouwd moest worden en een handleiding voor de wijze waarop rechters een heksenproces moesten voeren. Inquisiteur Jacob Spenger werd als auteur toegevoegd om het boek meer bekendheid te geven.

Wat zijn volgens de Heksenhamer de symptomen van hekserij?

- De afzwering van het geloof.
- De vrijwillige toewijding aan de duivel.

---

¹ Feith meldt dat in het stadboek (van Groningen) van 1425 staat dat wie met *tooverij* omgaat verbrand moet worden. Winschoter courant 3 december 1921.

- Geslachtelijk verkeer met incubi en succubi (duivels in mannelijke en in vrouwelijke gedaante), wat leidde tot de geboorte van 'duivelskinderen'.
- Het offeren van kinderen aan de duivel.
- Het veroorzaken van miskramen en impotentie door duivelse vroedvrouwen.

Waarom kun je een heks (m/v) herkennen?

- Afschuw voor gezegende spijs en drank.
- Angst voor de heilige sacramenten en voor de heilige relikwieën.
- Gaat als een dolle hond tekeer, lastert de heiligen en roept de duivel om hulp.
- Breekt naalden, spijkers en glasscherven.
- Afschuwelijke stank, zwavel of kolenrook uit de mond.
- Spreekt als het gekwaak van een kikker.

Vrouwen zouden meer geneigd zijn tot hekserij dan mannen. Niet alleen omdat zij afstammelingen van Eva waren, maar ook omdat de aard van de misdrijven die heksen zouden begaan, vooral vrouwen verdacht maakten, met name wandaden met betrekking tot de voortplanting en ten aanzien van ongeboren en pasgeboren kinderen. Duivels zouden een voorkeur voor vrouwen hebben, omdat zij de grootste macht over de voortplanting hadden en vrouwen zouden ook eerder bereid zijn om met de duivels-in-mensengedaante te paren, omdat zij wellustiger zouden zijn dan de man. De duivel had daarbij speciaal vrouwen in nood op het oog: arme vrouwen, jonge meisjes die zich gemakkelijk lieten verleiden uit vrees dat ze geen man zouden vinden en wraaklustige jonge vrouwen, die door hun man in de steek waren gelaten.

Het pact met de duivel

Hekserij werd beschouwd als een gevolg van een 'verbond met de duivel', dat heksen zouden afgesloten hebben. Het onheil dat ze veroorzaakten, zou leiden tot de ondergang van de christelijke gemeenschap en tot de definitieve heerschappij van Satan op aarde. Hoe kwam zo'n pact met de duivel tot stand? De duivel kon in allerlei gedaanten verschijnen, bv. als knappe jongeman. Duivels die een mensengedaante aannamen, hadden altijd een of andere afwijking: bokkenpoten, horens of een staart. Zo'n duivel in mensengedaante speelde in op gevoelens van seksuele begeerte of hebzucht, verdriet, wanhoop of armoede, en verleide op die manier zijn slachtoffer. De aanstaande heks moest beloven het geloof af te zweren en de duivel altijd te gehoorzamen. Door het pact kreeg de heks dan het vermogen om te toveren. Daarbij ontving de heks een 'merkteken' van de duivel. Dat kon van alles zijn: een litteken, een moedervlek, een wrat of een huidverharding die ongevoelig was en niet ging bloeden als er met een naald of een pen in gestoken werd. Ook voor de inquisitie was dat een voldoende bewijs. Een wrat of vlek op de huid kon je dus het leven kosten!

Na het sluiten van het pact

De heksen moesten beloven zoveel mogelijk ongeboren en ongedoopte pasgeboren kinderen te doden om ze op die manier in de hel te krijgen. Van de lijkjes moesten ze een zalf bereiden en die op een stok smeren om daarmee naar hun heksensabbatten te vliegen. Op de heksensabbat vonden inwijdingsrituelen voor nieuwe leden plaats, in aanwezigheid van de duivel. Daarna gingen de heksen zich te buiten aan allerlei uitpattingen: overdadige maaltijden, wilde dansen en seksuele

orgieën.

Passages uit de Heksenhamer

De heksen koken armpjes en beentjes van kinderen – bij voorkeur van niet gedoopte- en bereiden daaruit een zalf waarmee ze een stoel of een stuk hout bestrijken. Daarop gezeten verheffen ze zich door de lucht.

Ze zenden hagel, boze stormen en onweer. Zij veroorzaken onvruchtbaarheid bij dieren en mensen. Zij bieden ook kinderen bij de duivel aan. Ze vliegen van plaats naar plaats. Ze betoveren de geest van de rechters.

Ze bewerken mensen die op de pijnbank worden gefolterd en toch blijven zwijgen. Ze horen van de duivel alles over de toekomst. Ze zorgen ervoor dat vrouwen zieke kinderen krijgen. Ze veranderen de harten van mensen van liefde in haat. Ze veranderen mensen in dierengestalten. Ze doden pasgeboren kinderen en offeren ze aan de duivel. Ze stelen kinderlijkjes uit de graven en koken ze dan in een ketel; daarvan maken zij zalven om hun toverkunsten en hun luchtreizen mogelijk te maken.

De bekendste voorstelling van zo'n heksensabbat is ongetwijfeld deze houtsnede van Hans Baldung Grien uit 1510. Niets is toeval op deze prent.

Hans Baldung Grien, Heksenabbat.

We zien heksen van verschillende leeftijd. Hun naaktheid en hun wapperende haren geven hun wellust aan. Op de voorgrond roert een heks in een pot waarin een tovermiddel wordt bereid en waaruit onheilspellende dampen opstijgen. In de lucht vliegt een hekst achterstevoren op een bok. Ze houdt een gaffel of hooivork vast die een pot omklemt waaruit kleine beenderen steken. De gaffels op de grond liggen klaar om met het brouwsel uit de pot besmeurd te worden. Een oude hekst heft een offerschaal met dode vogeltjes omhoog en een jongere steekt een beker in de hoogte. Achter haar staat een bok klaar voor een nieuwe vlucht. De worstjes aan een gaffel wijzen erop dat de heksen bij voorkeur het mannelijk geslachtsorgaan betoveren. De kat die we rechts onderaan zien zitten is ook een (betoverde) heks.

Van Hans Baldung Grien is ook deze tekening: Neujahrsgruß mit drei Hexen (circa 1514). De boodschap van deze prent is: vrouwelijke heksen hoeven niet oud en lelijk te zijn of figuren uit de marge van de samenleving. Ze konden ook uit alle rangen en standen van de maatschappij komen. Een buurvrouw of buurman zou dus best een heks kunnen zijn.

Hans Baldung Grien, Neujahrsgruß mit drei Hexen.

Misdrijven van heksen

Welk onheil konden de heksen nog allemaal aanrichten? In het volksgeloof had de nadruk voor die tijd al gelegen op het feit dat de heksen zich door middel van tovenarij richtten op de gezondheid en de vruchtbaarheid van alles wat leefde en groeide, bijvoorbeeld:

- Mensen en dieren ziek maken en doden door toverformules, het aankijken met het boze oog, toverdrankjes enz.
- Mensen veranderen in katten, bokken, padden enz.
- Hagel, storm en onweer doen ontstaan.
- Bronnen laten uitdrogen.
- Vrouwen zieke kinderen laten krijgen.
- Mensen door bliksem doden enz.

Op deze tekening zien we twee heksen die slecht weer oproepen. De zittende heks heeft een glazen fles in de hand, waarin een duiveltje zit. Ze probeert met de hulp van een demonenkind een storm op te wekken. Ze zit ook op een demonische geit onder een doek. De staande heks (vergelijkbaar met Eva of Venus) kijkt provocerend naar de (mannelijke) toeschouwer. Ze verleidt mannen tot zonde door aan hun lusten te appelleren.

Hans Baldung Grien, Die Wetterhexen (1523).

Het heksenproces

De inquisitie was belast met de opsporing en de berechting van heksen. Geruchten waren voldoende om een proces te beginnen. Daarvoor nodigden de rechters getuigen en aanklagers uit. Niemand durfde zich te verzetten, want anders werden ze zelf verdacht. Voor het aanbrengen van een heks kregen de aanklagers een beloning. Dat leidde natuurlijk tot valse beschuldigingen.

Aanklachten werden niet zelden gedaan om persoonlijke vijanden kwijt te geraken. Wie werd aangeklaagd, werd als schuldig beschouwd, tenzij men zijn onschuld kon aantonen. De rechters beschuldigden de aangeklaagden ervan een verbond met de duivel te hebben gesloten. Dat moest wel het geval zijn, want heksen konden niets doen zonder de hulp van de duivel. Bekentenissen werden op de pijnbank verkregen door marteling (radbraken, geselen, duimschroeven). Wie had bekend, moest bovendien een verklaring ondertekenen waarin stond dat dit uit vrije wil was gebeurd. De schuldig bevonden heksen werden dan ter dood veroordeeld en overgeleverd aan de wereldlijke overheden. Ze kwamen meestal op de brandstapel terecht en hun bezittingen werden in beslag genomen.

Afbeelding uit de Hexenhamer. In Derenburg werden op 1 oktober 1555 drie vrouwen als heksen verbrand. Een van de drie werd door de duivel (haar minnaar) door de lucht ontvoerd.

De heksenproeven

Er bestonden testen om na te gaan of iemand een heks was. Om te beginnen was er de waterproef. De waterproef was een godsoordeel. God zou de onschuldige zeker komen redden. De beschuldigde werd met gebonden handen en voeten in het water gegooid en als ze bleef drijven, was het een heks. Als ze zonk was ze onschuldig. Ze werd dan met een touw naar boven getrokken en mocht naar huis. Het kwam voor dat de beschuldigde verdronk. In dat geval werd ze geacht naar de hemel te gaan en kreeg ze een christelijke begrafenis.

Er was ook een weegproef. Om te kunnen vliegen moesten heksen namelijk licht van gewicht zijn. Een heks zou minder wegen dan haar lengte boven een meter in kilo's. Als de verdachte te licht werd bevonden, was ze een heks. Woog ze genoeg, dan kreeg ze een certificaat. Met dit certificaat kon de vrijgesproken heks terug naar haar woonplaats. In Oudewater (Nederland) bevindt zich nog altijd een zgn. Heksenwaag. Hier werden van de 16de tot in de 18de eeuw personen gewogen, die van hekserij werden beschuldigd. Tegenwoordig is de Heksenwaag een toeristische attractie. Bezoekers

krijgen er een Certificaet van Weginghe, waarop staat dat de 'gewogene' niet te licht bevonden is en dus geen heks is.

De Heksenwaag van Oudewater.

Maatschappelijke verklaringen

Het is onmogelijk om één algemene oorzaak aan te wijzen voor de massale heksenvervolgingen. Wel kan men een aantal factoren opnoemen, die zeker een rol hebben gespeeld. Het gaat om de volgende factoren:

Crisis binnen de katholieke kerk, met als gevolg een toenemend geloof in een duivelse samenzwering.

Sociaaleconomische crisis: werkloosheid, stijgende voedselprijzen, mislukte graanoogsten enz.

De mensen zochten een zondebok, op wie ze de schuld van hun ellende konden afwentelen. (De zondebokken van de Zwarte Dood, de grote pestepidemie in de 14de eeuw, waren de joden.)

Veranderingen in de situatie van de vrouwen in de late middeleeuwen maakten van hen zondebokken in de 15de eeuw.

We moeten de heksenvervolgingen dus zien tegen de achtergrond van de toenemende behoefte om de macht van vrouwen in te perken.

Maar wat waren de oorzaken van deze vrouwenhaat? Om te beginnen was er een groot vrouwenoverschot in de 16de eeuw. Er waren in de steden veel alleenstaande, ongehuwde vrouwen, die door mannen als concurrenten op de arbeidsmarkt werden beschouwd. Verder was er het feit dat de geneeskunde meer en meer een zaak werd van stadsdokters. De oude vrouwen met hun oeroude middeltjes hadden afgedaan.

Vooral vroedvrouwen waren heel verdacht, omdat ze vaak een combinatie gebruikten van kruidenkennis en magische praktijken. Bovendien werden prostitutie, overspel, geslachtsziekten, abortus en kindermoord beschouwd als de schuld van de vrouw, de bron van alle kwaad. Hoeren, overspelige vrouwen en ongehuwde zwangere vrouwen waren per definitie slechte vrouwen. De heks was eigenlijk het symbool van de zondige vrouw. Men dacht dat alle vrouwen (jonge en oude) onder bepaalde omstandigheden bereid waren om hun ziel te verkopen aan de duivel: vooral meisjes die een man zochten, jonge vrouwen die door hun minnaar in de steek gelaten waren en oudere vrouwen die in armoede leefden, waren verdacht.

Hekserijprocessen in Westerwolde

De hekserijprocessen gingen ook niet voorbij aan de Nederlanden en zeker niet aan de provincie Groningen, dat een heksenbolwerk lijkt te zijn geweest. Alleen al in Westerwolde, een streek met naar schatting slechts ongeveer 2500 inwoners, werden tijdens twee processen in 1587 en 1589 maar liefst zestien vrouwen en drie mannen door de plaatselijke rechtbank ter dood veroordeeld.² De drijvende kracht achter deze processen was waarschijnlijk de drost (plaatselijke bestuurder) van Westerwolde, Matthias Ort.

Heksenprocessen in Oost-Friesland

In 1543 werden in het ambt Aurich, omstreeks midvasten negen en niet veel later nog eens vijf toevenaressen verbrand, omdat zij hadden erkend vele gruwelijke dingen met den duivel te hebben verricht. In 1597 werden in Norden twee heksen *'na oere bekenetenisse int vuer to pulver gebrant, dewijle in olden testamente verboden, dat men de toverschen nicht schal bij sich laten leven'*.

Abel Eppens ee heksen

In 1583 schrijft Abel Eppens in zijn kroniek *'dat gеспens ofte spokerije worde nu ook voel geropen te Groningen und int lant'*. Een paar jaar later meldt hij dat er in 'Oldenborch' meer dan 80 personen zijn verbrand en dat er ook in Appingedam en Farmsum een vrouw op beschuldiging van toverij en vergiftiging ter dood is gebracht. Volgens Eppens had deze vrouw verklaard dat er wel driehonderd waren als zij.³

Waarom juist in Westerwolde?

Men wijt dit relatief hoge aantal aan het niveau of de houding van de rechters. In deze streek speelde de persoonlijke macht en winzucht van rechters waarschijnlijk een grote rol. Een andere reden is dat er vanuit de stad Groningen weinig controle uitgeoefend werd op de lokale rechtsgang. In omgevingen waar de stad het voor het zeggen had, zoals in het Gorecht en 't Oldambt, was er veel meer controle en vonden heksenprocessen veel minder plaats.

² In het concept van het Ommelander landrecht van omstreeks 1550 wordt bepaald dat wie met toverij of vergif omgaat 'tot pulver' verbrand zal worden en ook in het Oldambster landrecht van 1618 heet het nog: *'Tovenaers zal men tot eenes eervaerne rechters discretie, tot pulver verbranden'*. Winschoter courant 3 december 1921.

³ Winschoter courant 3 december 1921.

De heksenprocessen werden gehouden in de Burcht van Wedde. De rechtszaak was een soort meervoudige zitting van het Crimineel Gericht, bestaande uit de rechters van Vlagtwedde en Bellingwolde, de drost van Wedde en twee bijzitters (assessoren). De bijzitters waren Westerwoldse eigenerfden. De biechtvaders werden geleverd door de zeven kerspelen (kerkelijke gemeentes) waarin Westerwolde was opgedeeld.

Zonder uitzondering moesten de heksen voor hun verhoor worden ontkleed en geschoren, behalve hun hoofdhaar. Een heksenproces was nogal eenzijdig. De beschuldigde moest namelijk bewijzen dat hij of, meestal, zij onschuldig was, hetgeen onbegonnen werk was. De heks kreeg geen verdediger toegewezen, want degene die haar zou verdedigen werd zelf van hekserij beschuldigd. Bovendien waren de beschuldigten al voor de eigenlijke zitting zo vreselijk gemarteld dat zij zichzelf schuldig hadden verklaard. Wel was het noodzakelijk dat de bekentenissen tijdens de officiële rechtszitting werden herhaald. Ontkenden de beklaagden tijdens deze zitting, dan begonnen de martelingen opnieuw.

Een belangrijk onderdeel van de verhoren was het verkrijgen van namen van medeplichtigen. Men ging er van uit dat iedere heks lid was van een zogenaamde heksenkring. Een heksenkring bestond veelal uit zes heksen. De scherprichter (beul) wilde de namen horen van de overige heksen. Als de antwoorden niet snel genoeg kwamen, begon het folteren opnieuw. De beklaagden riepen daarom willekeurige namen die hen te binnen schoten, of die ze in de mond werden gelegd. Degenen die werden genoemd als heks waren veelal mensen die het gericht niet sympathiek waren, goed bij kas zaten, of zich afwijkend gedroegen.

Begin mei 1587 begonnen de heksenvervolgingen. De eerste slachtoffers zijn oude vrouwen van buiten Westerwolde, Anna van Mekelenburg, Dorthea van Danswick, Aleith Wachters en Trine van Quakenbrugge. Maar daarna ook Westerwolder vrouwen en op het laatst zelfs vrouwen van eigenerfde boeren, zoals onze Swantke.

Op 9 mei onderging een aantal vrouwen de waterproef en waarschijnlijk bleven zij drijven. In elk geval werden ze vervolgens twee dagen lang gemarteld door de beul van Farmsum, waarbij ze o.a. duivelsdrek (*asa foetida* = hars met sterke geur) toegediend kregen. Daarna werden zij op 13 mei verbrand op de Geeselberg. Dat gebeurde in het openbaar, dus waarschijnlijk kwam er veel publiek naar de voorstelling. Hierbij waren enkele notabelen en geestelijken aanwezig die allemaal een onkostenvergoeding ontvingen. Ook de beul werd goed betaald voor zijn werk. De drost hield verder bij wat de richters en de beul aten en dronken. De nabestaanden van de veroordeelden moesten namelijk voor al deze kosten opdraaien. Daarnaast moesten alle dorpsbewoners voor elke terechtgestelde persoon een voet turf afstaan.

De eerste heksenverbranding werd snel door een tweede gevolgd. Vier personen lieten deze keer, nog geen twee maanden later, het leven. Eén vrouw kwam er beter af. Na de waterproef en de martelingen hoefde zij slechts een boete te betalen.⁴

---

⁴ Ontleend aan <https://bit.ly/3n6pKdU>.

Twee jaar later was het helemaal goed raak. Tussen 11 en 27 september 1589 laaide het vuur maar liefst vier keer hoog op. Twaalf personen vonden de dood. Eén beschuldigde werd na de waterproef vrijgelaten. Anders dan de vorige keer waren er nu ook twee mannen bij. Een tweede verschil was dat er nu geen beul uit Farmsum maar uit de stad Groningen werd gehaald.

Het proces tegen Swantke Wilts

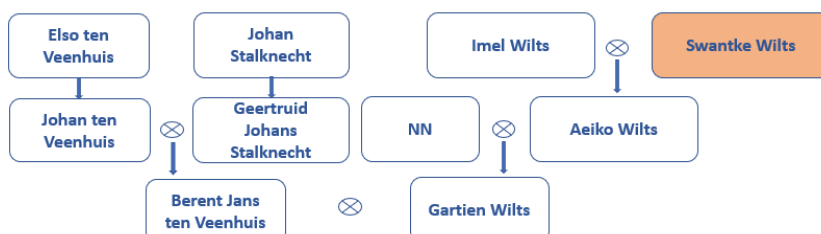
Swantke, mijn stamoudgrootmoeder, werd geboren rond 1525. Zij woonde met haar man Imel Wiltes (ca 1520-1589), een eigenerfde boer, in Vlagwedde op "Erve Wiltingh"⁵. Er vielen op het Groningse platteland in de zestiende een zeventiende eeuw nog wel eens klappen. Geregeld lees je over boetes die aan boeren werden opgelegd. Ook Imel Wilts ontkwam daar niet aan. Op 7 november 1578 werd hij veroordeeld omdat hij ene Heye Sickes had verwond en in de jaren 1585/86 vanwege het aanbrengen van verwondingen en het uitschelden van Johann Lothringe.

Op 13 september 1589 wordt Swantke gearresteerd door Matthias Ort, drost te Wedde (1566-1594). Zij wordt ervan verdacht een "tovernaersche" te zijn.

Verhoor

Direct na haar arrestatie wordt Swantke Wilts 'op 't water gegooid', ze moet de waterproef doorstaan.⁶ Haar handen worden kruislings aan elkaar gebonden, rechterduim aan linker grote teen en linker duim aan rechter grote teen. Vervolgens gooit men haar in deze dubbelgevouwen houding op het water. Bleef ze drijven dan was dit een bewijs dat ze een heks was. Swantke blijft drijven, door de (afgedwongen) houding bleven de meeste beschuldigten wel enige tijd op het water drijven en dus was aangetoond dat zij een heks was. Zonk een beschuldigde naar beneden dan was dit een bewijs van haar onschuld en werd ze weer vrijgelaten. Echter: veelal was het te laat en was de onschuldige al verdronken.

Na de waterproef wordt zij "ter tortuur gestelt". Zij wordt door de scherprichter, Meester Henrich uit de stad Groningen, verhoord, in aanwezigheid van de rechter van Westerwolde, Johan ten Veenhuis (mijn stamoudvader), en de rechter van Bellingwolde, Henrich Schenkel. Als bijzitters waren aanwezig: Else ten Veenhuis (zoon van de rechter), Herman Geerts, Andries van Schoonhoven en Luppe Jacobs. Zou Johan ten Veenhuis later hebben geweten dat Swantke de oma was van zijn schoondochter Gartcke Wilts?

⁵ Gelegen aan de westkant van Vlagwedde, op de hoek van de Schoolstraat en de Doctor P. Rinsemastraat.

⁶ Onderstaande is ontleend aan <https://bit.ly/3jeEDIG>.

Ter tortuur stellen is het martelen, ook wel folteren of pijnigen genoemd, van een beschuldigde door een scherprichter om hem of haar tot een bekentenis te dwingen. Vormen van marteling waren bijvoorbeeld het gebruik van duimschroeven, de pijnbank, het rad, de beenschroeven, roodgloeiende tangen en de strappado. Bij de strappado werd de beschuldigde naakt aan één been en de daarmee samengebonden armen opgehesen, terwijl aan het andere been gewichten werden opgehangen. In de loop van de ondervraging werden de gewichten verzwaard. In bijna ieder geval vertelde de gemartelde vroeger of later wat de folteraar wilde horen. En ze noemden (uiteindelijk) ook namen van ‘medeplichtigen’. En dat betekende dat er nog meer onschuldige mensen werden gearresteerd.

Op het eerste gezicht lijkt het merkwaardig dat aan bekentenissen zonder tortuur minder waarde gehecht. Men ging er echter vanuit dat alleen als de beschuldigde door de pijn niet meer rationeel kon denken, hij of zij geen leugens meer verzon en zonder remmingen de waarheid sprak.

Op 14 september 1589 heeft rechter ten Veenhuis Swantke Wilts voor de tweede maal “peinlich examinieren laeten” door de scherprichter. Bij dit verhoor waren naast de twee rechters als “*bysittern*” aanwezig: Else ten Veenhuis en Herman Geerts, Andries van Schoonhoven en Marten Marschalck.

Een dag later wordt Swantke voor de derde keer verhoord. Hierbij zijn aanwezig de rechter van Westerwolde met vier bijzitters (de rechter Heinrich Schenkel, Elso ten Veenhuis en twee biechtvaders).

Executie

De Geselberg.

Na dit derde verhoor wordt zij direct door de rechter van Westerwolde, samen met twee andere beklaagden (Hidde Busemans en Alheit Hindrix genant Krusesche die reeds op 12 september aan de waterproef waren onderworpen en zowel op 12 als op 13 september waren gemarteld), veroordeeld tot verbranding op de brandstapel. Het vonnis wordt nog dezelfde dag voltrokken. Swantke wordt, samen met Hidde Busemans en Alheit Hindrix genant Krusesche op de brandstapel op de Geselberg,

net buiten Wedde, geplaatst, waarna de scherprichter de brandstapel ontsteekt. Swantke verbrandt levend.

Tekst van de plaquette:

Ter herinnering aan een gruwelijk gebeurtenis in Westerwolde. Na het op het water te zijn geworpen en meerdere malen te tortuur te zijn gesteld (gefolterd) zijn op deze plaats levend verbrand:

13-05-1587: Anna van Mekelenburgh – Dorothea van Danswick – Aleith Wachters.

06-07-1587: Wordt Ricque Sebens op het water geworpen en op 24-06 te torturin gesteld. Zij wordt echter tegen betaling van 200 Emders gulden weer vrij gelaten.

*11 -09-1589: Johan Tonnis, knecht van Johan Rensinck uit Wessinghuizen onder Wedde;
Hille Willems oder Sickes, huisvrouw van Sicke Willems uit Onstwedde;
Geescke Hummelinck, huisvrouw van olde Johan Hummelinck uit Onstwedde;
Taelke Albers, maagd van Volckes Volkers uit Onstwedde.*

*15-09-1589: Hidde Busemans, schoonzuster van Wabe Oomkes uit Bellingwolde;
Swantcke Wilts, huisvrouw van Imel Wilts uit Vlagtwedde; Alheit Hindrix genannt Krusesche,
huisvrouw van Hindrick Essinck (Kruise) uit Vlagtwedde.*

*17-09-1589: Lumme Drents;
Wopke Holschemaeckers, huisvrouw van Warnecker Holschemaeckers uit Jipsinghuizen.
Henrich(je) Smitts, huisvrouw van Engel Smith uit Blijham.*

Op 19-09-1589 wordt Temmeke Johans op het water geworpen, onschuldig bevonden en vrijgelaten.

27-09-1589: *Geeske Kupers, huisvrouw van Harmen de Kuiper tho Veele
Trine Hindricks (Timmer).*

17-02-1597: *Alke Engels, de 80-jarige weduwe van Engel Jans (in) Dijstel te Blijham.
Geertken Johans anders Tijs, de reeds overleden (zelfmoord) zuster van Alke;
Johanna Lubberts, de zwangere huisvrouw van Lubbert Frerix uit Wedde.*

*Naar "ein olde custume" werd door de Drost aan iedere huisman in de Heerlijkheid Wedde een voer
turf in rekening gebracht voor elke door hem verbrande persoon.(vrouw van de huisman).*

De Geselberg

'Gaande van Wedde naar Veele kan de passant bij de Krabbenbrug, naar rechts kijkend, op enkele honderden meters afstand de Geselberg ontwaren, inderdaad iets van een hoogte, met bomen begroeid. Op deze "Giezelbaarg" ("Galgenberg" is een minder gebezigde naam) werden tot 1803 de vonnissen van het Crimineel Gerichte, bestaande uit de Drost van Wedde, de richters te Vlagtwedde en Bellingwolde, en twee assessoren, bijzitters dus, ten uitvoer gebracht. Velen werden hier gemarteld en gebrandmerkt en het was ook een plaats waar de doodvonnissen werden voltrokken. Tussen de burcht in Wedde en de Geselberg zou een onderaardse gang (hebben) bestaan.'

Bron: Dorp Toen en Nu - Jaap Kwak en Cees Stolk, 1986

Hierna leken de heksenvervolgingen voorbij, maar acht jaar later kleurden de vlammen de hemel toch nog één keer rood.

In 1596, Jacob Entens was toen drost van Westerwolde, werd het kind van dominee Ludolphus Antonius van Blijham ziek. De chirurgijn uit Vlagtwedde wist geen raad en niemand anders kon zeggen wat het kind mankeerde. Zij overleed drie maanden later. Kort daarop werd de ongeveer 80-jarige weduwe Alke Engels beschuldigd. Zij zou het kind een betoverde appel hebben gegeven. Haar zoon dwong er bij het gericht met klem op aan zijn moeder de waterproef te doen ondergaan. 'men solde syne moder Alke Engels toch op 't water smyten'. Dat gebeurde niet. Een pijnlijk verhoor in de kerker van de Wedderborg zorgde ervoor dat ze alle beschuldigingen bekende. Zo verklaarde ze lid te zijn van een heksengenootschap en dat ze omgang had gehad met de duivel. Ook noemde zij tijdens haar verhoor de naam van Hemme Aldericks. Alke werd verbrand, samen met twee andere heksen, onder wie een Johanna Lubberts. Ook de zuster van Alke, Bertyen Thyes was opgepakt, maar zij liet het niet op een proces en executie aankomen en pleegde in de kerker zelfmoord. Uiteraard werd dit meteen als bewijs van haar schuld gezien.⁷

⁷ Adelmund, M.J. (2009). *Mysteries in Groningen. Waargebeurde misdaden, opmerkelijke gebeurtenissen en onverklaarbare verschijnselen*. Utrecht: A.W. Bruna Uitgevers.

Hemcke Aaldriks kwam er beter af.⁸ Zij bekende, na te zijn gemarteld, dat ze Alke de vergiftigde appel had geleverd. Naar verluidt heeft dominee Antonius zelf meegeholpen bij het aandraaien van de folterwerktuigen. Ook zij zou een heks zijn. In haar bekentenis vertelde ze hoe de vrouwen 's nachts op haar eigen land dansten en zich inlieten met donkere lieden. Een van deze lieden was Peter, de duivel.

Waar drie anderen werden verbrand, kreeg Hemcke 'slechts' een hoge geldboete van 600 daalders opgelegd. Daarvan moest ze een fors deel direct betalen, de rest mocht later. Eenmaal thuis herriep ze haar bekentenis. De man van Hemme Aldericks, Aldrick Lijpckens, klaagde de drost aan bij de Hoofdmannenkamer van het gewest Stad en Lande (de provincie Groningen). Hij hoopte dat als hij het hogerop zou gaan zoeken, hij wel zijn gelijk kon halen, geld zou terugzien en eerherstel voor zijn vrouw zou krijgen. Daarbovenop eiste hij, volgens een artikel in de Winschoter krant, 6000 rijksdaalder. Aldrick beschuldigde de drost en de richters teven van afzetterij. Zij zouden zijn vrouw, maar ook anderen wegen toverij hebben vervolgd om hoge losprijzen te kunnen vragen. Dat zou, volgens de schrijver, ook de reden zijn geweest dat vooral rijke mensen werden beschuldigd. Een schrijver, onvermeld blijft wie, zou hebben geschreven: *'dat het hekesenproces een nieuwe proefondervindelijke goed alchimie was, door welke goud en zilver gehaald werd uit mensenbloed'*. In de stukken van het Westerwoldse heksenproces komt een verklaring voor waarin iemand getuigt dat ook de vroegere drost Matthias Ort door het vangen en branden van tooveressen rijk geworden was.⁹

De Hoofdmannenkamer oordeelde echter dat zij niet bevoegd was om in deze zaak een uitspraak te doen en verwees beide partijen naar de Staten-Generaal. In 1601, op 3 november, kwam de uiteindelijke uitspraak, Aldrick won de rechtszaak niet en moest uiteindelijk voor het gehele proces betalen.¹⁰

Proceskosten

De rechters en bijzitters kregen een vergoeding voor eten en drinken, waaronder wijn en bier. Op 12 en 13 september, maar ook op 14 september bedroegen de kosten voor eten, bier en wijn 6-0-0 (= zes Emstlandergulden). Op 15 september bedroegen de kosten zelfs 9-0-0.

Ook de scherprichter moest worden betaald. Op genoemde dagen bedroegen die voor een kwart wijn en vier kannen bier 0-18-0 (= 18 stuiver). Op 15 december had de scherprichter bezoek van 'seine gerechtlichkeit' en bedroegen de kosten 1-8-0 (= 1 Emstlandergulden en 8 stuiver).

Daarnaast had je de uitgaven voor de gebruikte folterwerktuigen en hulpmiddelen, lijfkettingen, ijzeren halsbanden, voetkettingen, ijzeren stangen en vele krammen en spijkers. De kosten voor de twaalf terechtstellingen in september 1589 bedroegen in totaal 442 gl. en 5 st.

---

⁸ Zie voor details over haar proces de Winschoter courant van 3 december 1921.

⁹ Winschoter courant, 3 januari 1922.

¹⁰ <https://bit.ly/30EwVAz>.

Waarschijnlijk moesten de nabestaanden deze kosten naar draagkracht vergoeden. Zo moest Imel Wilts na afloop van het proces van zijn vrouw een bedrag van 67 Emslander guldens en 10 stuiver betalen.

Nazaten van Swantke Wiltes

Imele Wiltes en Swantke Wiltes

Imele Wiltes betaalde in de periode 1568-1575 als eigenerfde hoenderbelasting in het kerspel Vlagtwedde. Imele is op 7 november veroordeeld wegens het toebrengen van verwondingen aan Hey Sickes en in de jaren 1585-86 voor verwondingen toegebracht aan Johann Lothringe alsmede vanwege schelden.

Aeiko Imels Wilts

Zoon Aeiko Imels Wilts werd geboren rond 1550 in Vlagtwedde en stierf in 1631/32 in Vlagtwedde. Hij trouwde met een vooralsnog onbekende vrouw en met Eva Wiltes. *'Berent Veenhues ende sine vroue Garteke hebben die steefmoder Eva Wiltes int hoes gevallen, dieselve geslagen en enich linnen egenherich uith het hoes entnomen...'* (16mei 1633)
'In sake Berent ten Veenhuis, wegen sijn huisvrowe Gartke impt. (impetrant = eiser) Versoeckene dat Eva, weduwe van zal. Aike Wiltes ...' (7 juni 1632).

Gartien Aikes Wilts

Gartien Aikes Wilts, dochter uit het eerste huwelijk, werd geboren rond 1580 in Vlagtwedde, dochter van Aeiko Imels Wilts en NN. Voor leedbier werd betaald op 17 september 1634.

Gartien trouwde rond 1610 in Vlagtwedde met Berent Johans ten Veenhuis (landbouwer en kastelein), geboren in 1580 in Vlagtwedde als zoon van Johan Elses ten Veenhuis en Geertruit Johans Stalknecht.¹¹

'Berent ten Veenhuis, impt, tegens Wilteke Geerts van Essen, als possesseur van sijner huisvrouwen moeder Hermeken Imels, goederen, gedagede.

In 1596 vergezelde Berent, hij was toen zestien jaar, de vrouw van richter Else Ernst van Veenhuys naar Brussel. Op 29 oktober 1624 krijgt Berent een boeten van een rijksdaalder omdat hij in februari 1624 tijdens een kerkdienst ('under predicatie') getapt heeft. In het begin van de zeventiende eeuw wordt er in de acta van de synodes in de protestantse kerk in Groningen en Drenthe geregeld geklaagd dat er getapt wordt tijdens kerkdiensten. Berent had een dienstmaagd genaamd Wubbeke Wijrdinck, met wie zijn zoon Else het bed heeft gedeeld ('in unplicht gelegen'), tegen de zin van zijn vader die hem heeft laten veroordelen tot 5 gulden (twee rijksdaalders).

---

¹¹ Zie het hoofdstuk over Johan Stalknecht.

Op 15 mei 1633 wordt Berent veroordeeld tot het betalen van 25 gulden omdat hij met zijn vrouw het huis van zijn stiefmoeder Eva Wiltes is binnengevallen, haar heeft geslagen en linnengoed uit het huis heeft ontvreemd.

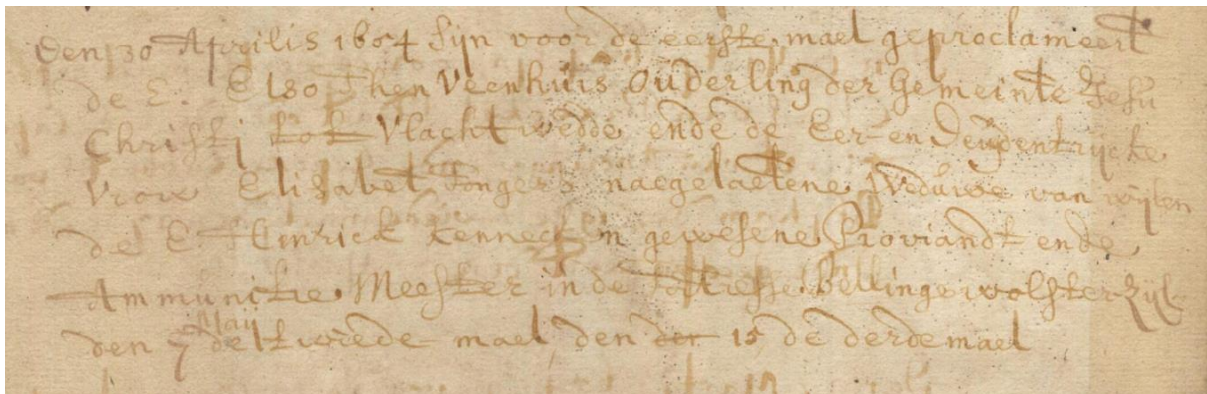
Op 17 september 1634 wordt zoon Elze veroordeeld tot een geldboete van tien gulden omdat hij bij de begrafenis van zijn vader en moeder leedbier heeft geschonken en een begrafenismaal heeft aangericht. Ook hierover zijn er in de eerste helft van de zeventiende eeuw geregeld klachten vanuit de synodes.

Elso Berents ten Veenhuis

Elso Berents ten Veenhuis werd rond 1610 geboren in Buiskool (Vlagtwedde) en overleed na 1660. Hij was proviandmeester in Oude Schans. Hij trouwde (1) in oktober 1632 met Wubbeke Wubbes Weerdingh, geboren rond 1612 in Onstwedde, overleden voor 1638 in Vlagtwedde, dochter van Wubbe Johans Weerdingh en Elske. Hij trouwde (2) rond 1638 met Lucke Wubbes Abels, geboren rond 1616 in Vlagtwedde. Voor haar uitvaart werd betaald op 6 oktober 1653. Zij was een dochter van Wubbe Abels en Jantien Jans Schulten.

Elso trouwde (3), op 30 april 1654 (= eerste proclamatie, zie afbeelding hieronder) in Oudeschans, met Elisabeth Fongers, geboren rond 1615 in Oudeschans. Met haar kreeg hij Bernardus en Agatha¹², geboren rond 1658. Elisabeth was de weduwe van Hinrick Kennecken, proviand- en ammunitiemeester in Bellingwolderzijl (Oudeschans).

Elso was proviandmeester in Oudeschans.

Op 10 maart 1632 daagde Wubbeke haar latere schoonmoeder, Gartien, voor het betalen van twee Caroliegulden en een kraag linnen, zijnde de rest van haar verdiende loon voor werk in het jaar ervoor als dienstmaget van zijn vader, 'mitsgaders ooc van 't gene haer zedert Michaelis tot op de dagh van haer aftoght mag kunnen competeren'. Op 11 oktober van dat jaar wil zijn vader dat Elso twee rijksdaalder betaalt omdat hij met Wubbeke 'in unplicht' heeft gelegen.

Op 2 juli wordt Elso veroordeeld tot het betalen van een Caroliegulden en vijf stuivers omdat hij zijn buurman Everhardus Abeli een vuistslag op het hoofd heeft verkocht.

Gartien (Gartje) te Veenhuis

¹² <https://www.genealogy.com/ftm/w/o/l/Hindrik-Wolda/GENE7-0138.html>

Gartien ten Veenhuis was een dochter van Elso en Lucke. Zij werd geboren rond 1638 in Vlagtwedde en stierf op 9 november 1706 in Vlagtwedde. Gartje trouwde met Jacob Berndts Decker, geboren rond 1625 in Wedde, overleden voor 7 september 1674.

Luckien Jacobs Decker

Luckien Jacobs Decker, dochter van Jacob en Gartje, stierf op 24 april 1719 in Vlagtwedde. Zij trouwde in oktober 1686 in Vlagtwedde met Pieter (Bruns) Mennes Bronsema, geboren rond 1660 en overleden op 26 mei 1705 in Vlagtwedde. Pieter was de zoon van Hendrick Mennes en Trijntien Pieters Bruns. Hendrick was een telg uit een familie van rijke Groningse boeren.

Bij het sluiten van het huwelijkscontract zijn aanwezig: aan de zijde van Pieter zijn moeder Trijntje Bruns, zijn broer Menno Hindricks, rekenmeester Brunt Hayes Brunsema en de ooms Bunno Huninga, luitenant Philip Reinhard Finck en ds. Conrad Wachloo. Aan de zijde van Luckien moeder Gartje Deckers, de kerkvoogd en oom Berent Aisinck, Harm Harms en Wubbe Eelsinck. Berent Aisinck was gehuwd met RICHSTE WUBBES, voordien vrouw van Boelman Eelsingh.

Berend (Bernardt) ten Veenhuis Bronsema

Berend (Bernardt) ten Veenhuis Bronsema was een zoon van Luckien en Pieter. Hij werd gedoopt te Vlagtwedde op 19 juli 1705. De naam Veenhuis dankt hij aan zijn oma van moeders kant, Gartje Elzes ten Veenhuis, telg uit een aanzienlijk Gronings geslacht. Hij trouwde in Vlagtwedde op 4 februari 1725 met Anna Grimminga¹³. In het trouwboek staat: 'den 4 Febr. 1725 sijn gecopuleert de Eerbare Berend ten Veenhuis Erff en woonachtigh alhijr tot Vlagtwedde ende de Deughtsaeme Dochter Anna Grimmenga meede woonachtigh alhijr tot Vlagtwedde'.

Berend bediende zich in zijn leven van verschillende namen. De naam Bronsema is afkomstig van zijn oma van vaders kant Trijntien Peters Bruns. De naam ten Veenhuis komt van zijn oma van moederskant, Gartje Elzes ten Veenhuis, op wier erf hij woonde (zie ook het stukje over Henricus Bronsema hierboven).

Toen zijn moeder overleed (zijn vader was al eerder overleden) was Berend 13 jaar oud en, volgens het Landrecht van Westerwolde, werd hij de erfgenaam van de goederen van zijn ouders. Vanwege zijn leeftijd kwam hij onder voogdij te staan van Remcke Mennes Liefstingh, Hiske Hulsinge en Berendt Berendts, smid. Deze Remcke (afkomstig uit Weende) was op 16 juni 1709 in Vlagtwedde getrouwd met zijn oudere zus Gartina Catharina Mennens (gedoopt op 16 augustus 1691 in Vlagtwedde en overleden op 10 juni 1721 in Vlagtwedde). Op 25 mei 1721 verkopen zijn voogden een molenwaar onder Vlagtwedderhamrik voor 80 gulden. Op 16 november 1722 verkopen zijn voorstanders een akker te Vlagtwedde voor 39 gulden.

Op 6 januari 1726 verkoopt Bernardt een mannen- en vrouwenbank in de kerk te Vlagtwedde, behorende bij 'Het Deckers' (het door zijn moeder geërfde goed) voor 33 gulden. Op 15 januari 1726 verkoopt Berend Veenhuis Bronsema – zo tekent hij dan – met zijn voorstanders dit goed 'Deckers' en een klein huis daarbij voor 1450 gulden aan zijn zwager Remcke Mennes Liefstingh. Op 21 januari

---

¹³ Zie het hoofdstuk over De Grimminga's.

1727 verkoopt hij met zijn voorstanders 8 deimt land te Vriescheloo voor 400 gulden. Door het recht van naarkoop wordt het op 11 mei 1729 toegewezen aan zijn zuster Catharina en haar man, die het op 12 september 1729 voor 850 gulden verkopen, waarvan echter 650 gulden te betalen aan (haar halfbroer) mr. Hindricus Brontsema.

Blijkbaar werd er een complete 'uitverkoop' gehouden, nodig ter betaling van crediteuren, zulks volgens trekcedul (akte van gerechtelijke verkoop) van 13 december 1725 en autorisatie van Burgemeesteren en Raad van Groningen op 31 oktober 1725; in gevolge deze autorisatie werden op 17 april 1728 verschillende stukken land, behorende bij zijn plaats 'Het Deckers', voor 375 gulden verkocht.

P.S.

Eerherstel heksen van de Giezelbaarg (20 juli 2022)

Stichting Artphy wil dat burgemeester Velema en dominee Jöhlinger heksen van Westerwolde onschuldig verklaren.

Het bestuur van Stichting Artphy in Onstwedde heeft uit naam van voorzitter Jan Willem Kok een brief geschreven aan burgemeester Jaap Velema van de gemeente Westerwolde en dominee Wolf Jöhlinger van de Protestantse gemeente Wedde met het dringende verzoek de vijf eeuwen geleden bij de Giezelbaarg nabij de Westerweg tussen Veele en Wedde van hekserij beschuldigde vrouwen en man onschuldig te verklaren.

In de periode tussen 1587 en 1597 werden op de Giezelbaarg 20 vrouwen en één man, Johan Tonnis, levend verbrand. Verder werd het lichaam van Geertken Johansanders Tijs, die zelfmoord had gepleegd, in brand gestoken.

De slachtoffers werden voordien gemarteld en gefolterd om zo een bekentenis te krijgen. Het waren vaak vooral vrijgezelle vrouwen die aangepakt werden omdat ze zich bezighielden met kruiden, natuur en genezen.

Begin mei 1587 begonnen de heksenvervolgingen. Dit duurde tot 17 februari 1597, toen het levenloze lichaam van Geertken Johansanders Tijs, haar 80-jarige zus Alke Engels uit Blijham en Johanna Luberts uit Wedde op de brandstapel kwamen.

Nabestaanden

Om de slachtoffers blijvend te herinneren is er door particulier initiatief en met steun van de lokale bevolking bij de Giezelbaarg een gedenksteen geplaatst ter nagedachtenis van deze gruwelijke feiten. Volgens Jan Willem Kok zijn er heden ten dage nog altijd nabestaanden die op gezette tijden bij het monument stilte in achnemen en bloemen achterlaten.

Goedkeuring van verre voorgangers

Het bestuur van Stichting Artphy heeft de brief aan burgemeester Velema en dominee Jöhlinger geschreven, omdat de veroordelingen plaatsvonden mede met de goedkeuring van verre voorgangers van beiden. Verder zijn in het afgelopen decennium op meerdere plaatsen in Europa vele 'heksen' gerehabiliteerd. Zo heeft Nicola Sturgeon, premier van Schotland, in het parlement formeel excuses aangeboden voor de vervolging van vrouwen wegens hekserij. Het Schotse parlement zal later een wet aannemen waarin de slachtoffers eerherstel krijgen.

Jan Willem Kok laat namens het bestuur weten dat hij, gesteund door nabestaanden, graag wil dat Velema en Jöhlinger de vele beschuldigde vrouwen (en man) met terugwerkende kracht onschuldig verklaren.¹⁴

Referenties

- Bosch, Lucy. 'Bijgeloof en ongeloof drukken schromelijke dwalingen van 's menschen geest uit.' De bestrijding van toverij en hekserij in Groningen, 1797-1830. In: *Driemaandelijke bladen*: 54:1-4 (2002) 1-34
- Feith, H. O. "*Bijdrage tot de geschiedenis der heksenprocessen in de provincie Groningen, tekst van een voorlezing gehouden in het Groninger Genootschap Pro Excolendo Jure Patrio.*" Varia, bundeling van onafhankelijk van elkaar uitgegeven publicaties van H.O. Feith voornamelijk over aspecten van de geschiedenis van de stad en provincie Groningen. Groningen: 1854-1877. Blz. 33-45. (te vinden in het RHC Groninger Archieven <http://www.groningerarchieven.nl>)
- Kampman, J. "Heksen in Westerwolde: terug naar de bron." in. *Gronings Historisch jaarboek*. Groningen: 1998. Blz. 20-32.
- Priester, P en A. Barske, "*Vervolging van tovernaars(en) in Groningen, 1547-1597.*" In W.
- de Blécourt en M.F. Gijswijt-Hofstra, ed. *Kwade mensen: toverij in Nederland. Den-Haag: 1986*. Blz. 50-77. <https://bit.ly/33hKaZk>

---

¹⁴ <https://onstwedde.info/nieuws/nieuws-detail/article/eerherstel-heksen-van-de-giezelbaarg.html>